

Κούκλια – Παλαίπαφος

REPUBLIC OF CYPRUS
DEPUTY MINISTRY OF TOURISM

Στο χωριό Κούκλια που βρίσκεται 16 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης της Πάφου έχουν εντοπιστεί ευρήματα διαφόρων χρονολογικών περιόδων που μαρτυρούν την ανθρώπινη δραστηριότητα για σχεδόν 5 χιλιάδες χρόνια, από την Ύστερη Χαλκολιθική Περίοδο (περ. 2800 π.Χ.) ως τις μέρες μας.

Στην περιοχή βρισκόταν η αρχαία Παλαίπαφος, όπου σημαντικότερο ιερό της Αφροδίτης. Ο αρχαιολογικός χώρος έχει ενταχθεί στον κατάλογο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ.

Ας κάνουμε πρώτα μία αναδρομή στην ιστορία της Παλαιπάφου με αναφορά στα κυριότερα κινητά ευρήματα που έχουν αποκαλυφθεί και στη συνέχεια ας κινηθούμε νοερά στο χώρο.

Η Πάφος υπήρξε έδρα του ομώνυμου βασιλείου της αρχαίας Κύπρου μέχρι τον 4^ο αι. π.Χ., οπότε η Κύπρος περιέρχεται στους Πτολεμαίους της Αιγύπτου και το διοικητικό κέντρο μεταφέρεται στη Νέα Πάφο, στη θέση της σύγχρονης πόλης της Πάφου. Το βασίλειο κάλυπτε σημαντική έκταση στη δυτική Κύπρο, ίσως από τη χερσόνησο του Ακάμα έως τα υψώματα πριν το Πισσούρι και συνόρευε με το βασίλειο του Κουρίου στα ανατολικά και του Μαρίου στα βόρεια. Από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού η Πάφος αποτελούσε το σημαντικότερο αστικό και διοικητικό κέντρο της περιοχής.

Το αλλουβιακό έδαφος της περιοχής συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην οικονομική ανάπτυξη από την καλλιέργεια σιτηρών, όπως και το γεγονός ότι το ιερό της θεάς Αφροδίτης, για πολλούς αιώνες είχε καταστήσει την Παλαίπαφο σε σημαντικότερο λατρευτικό κέντρο. Στη «Θεογονία» του ο Ησίοδος αναφέρει πως η θεά αναδύθηκε από τους αφρούς της θάλασσας, μερικά χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Παλαιπάφου, του σημερινού χωριού Κούκλια, ενώ την ίδια πληροφορία μας μεταφέρει και ο Ισπανορωμαίος γεωγράφος του 1^{ου} αι. μ.Χ. Ο εκάστοτε βασιλιάς της πόλης κληρονομούσε και τον τίτλο του αρχιερέα της θεάς ο οποίος ασκούσε μεγάλη επιρροή στο νησί. Αυτό μαρτυρούν και οι αρχαίες επιγραφές που αναφέρονται στο «βασίλιά της

πόλης της Πάφου, τον Ιερέα της Άνασσας» (παραδοσιακό λατρευτικό όνομα της Παφίας Αφροδίτης).

Οι συστηματικές αρχαιολογικές ανασκαφές από τα τέλη του 19^{ου} αι. έχουν φέρει στο φως μαρτυρίες που δικαιολογούν πως η Πάφος διαθέτει μια μοναδική και αδιάλειπτη ιστορία η οποία ξεκινά από τη Χαλκολιθική περίοδο (τρίτη χιλιετία π.Χ.) και φτάνει στις μέρες μας. Παρατηρείται μάλιστα η συνέχεια της λατρείας της θεάς στο Ιερό από το 1200 π.Χ. ως τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. Πολλά στοιχεία αποκαλύπτουν τη λατρεία μιας ανατολικής θεότητας, της «Μεγάλης Θεάς» που συνδέεται με τη γονιμότητα, η οποία συνδυάζει διαφορετικά στοιχεία. Από τη μία συνδέεται δηλαδή με την ανατολική Ασάρτη και στη συνέχεια, μετά την κάθοδο των Ελλήνων Αχαιών στο νησί, ταυτίζεται με την Αφροδίτη. Το δεδομένο πως η λατρεία της θεάς στον ίδιο χώρο ανάγεται στη Χαλκολιθική περίοδο και φτάνει μέχρι τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ., καθιστά το ιερό της Παλαιπάφου ως το μακροβιότερο στη λατρευτική παράδοση της Κύπρου.

Σε αρκετές θέσεις έχει βρεθεί μεγάλος αριθμός χαλκολιθικών ευρημάτων, όπως εργαλεία και θραύσματα αγγείων. Αξιόλογα είναι επίσης τα λατρευτικά αντικείμενα που βρέθηκαν στην περιοχή του Ιερού της Αφροδίτης, στην τοποθεσία Ευρετή και στην Ασπρογή που βρίσκονται στον ανατολικό τομέα της αρχαίας πόλης. Λατρευτικά αντικείμενα όπως περιάπτα από πικρολίτη, ένα ασυνήθιστο κοκάλινο περιάπτο που παριστάνει ανδρική μορφή, καθώς και ένα θραύσμα από λατρευτικό ομοίωμα με στρογγυλεμένη κορυφή και αδροκαμωμένα χέρια, που συγγενεύει με τα λατρευτικά ειδώλια που βρέθηκαν στη Χοιροκοιλία, τη Σωτήρα και την Ερήμη.

Επειδή δεν έχουν υπάρχουν ευρήματα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, συμπεραίνουμε πως η περιοχή δεν κατοικήθηκε σ' αυτό το διάστημα. Στη Μέση Εποχή του Χαλκού όμως (1900 – 1650 π.Χ.), σίγουρα υπήρχε κατοίκηση, αφού έχουν βρεθεί σε τάφους λιγοστά αγγεία, κυρίως πήλινα, Λευκού Γραπτού Ρυθμού, όπως ο Πτηνόμορφος ασκός που βρίσκεται στο μουσείο Ashmolean στο Ηνωμένο Βασίλειο.

Η πληθώρα των ευρημάτων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1650 – 1050 π.Χ.) μαρτυρεί την έντονη δραστηριότητα που υπήρχε στην περιοχή. Πήλινοι

εντυπωσιακοί πρόχοι, πλακίδιο από ελεφαντοστέινο κιβώτιο, ελεφαντοστέινη λαβή καθρέφτη. Τα δε χρυσά κοσμήματα μαρτυρούν ότι η Παλαίπαφος ήταν ένα από τα μεγαλύτερα οικονομικά και καλλιτεχνικά κέντρα του νησιού, μια πόλη με ανθηρή βιοτεχνία και πολύπλευρες σχέσεις με τη Δύση και την Ανατολή, όπως πιστοποιείται από το ευρύ φάσμα των ευρημάτων.

Οικιστικά κατάλοιπα της περιόδου δεν έχουν βρεθεί, σχεδόν καθόλου, ίσως επειδή ακολούθησε πυκνή κατοίκηση στην περιοχή κατά τους Αρχαϊκούς και Κλασσικούς χρόνους. Πηγάδια και αποθέτες γεμάτα με αποθηκευτικά αγγεία μαρτυρούν όμως την ύπαρξης τοπικής αγγειοπλαστικής, καθώς και την ύπαρξη εργαστηρίων κατασκευής εκλεκτών κοσμημάτων, γλυπτικής σε ελεφαντοστό, κατεργασίας χαλκού, ακόμα και εργαλείων από σίδηρο που εμφανίζονται στα τέλη του 12^{ου} αι. π.Χ. Τα εισαγόμενα επίσης ευρήματα μαρτυρούν τις εμπορικές συναλλαγές με την Ανατολή, ειδικά με τη Μείζονα Συρία και την Αίγυπτο.

Το πρώτο μνημειακό ιερό κατασκευάστηκε στο χώρο γύρω στο 1200 π.Χ. κατά το πρότυπο των υπαίθριων ιερών της Εγγύς Ανατολής. Αυτή την περίοδο αρχίζουν να φτάνουν στην Παλαίπαφο οι Έλληνες Αχαιοί, την εποχή των μεγάλων μεταναστεύσεων. Σύμφωνα με τον Πausανία, ο ναός της Αφροδίτης κτίστηκε από τον Αρκάδα βασιλιά της Τεγέας Αγαπήνωρα, τον οποίο παρέσυρε η καταιγίδα στις ακτές της Κύπρου, καθώς επέστρεφε από την Τροία. Άλλος μύθος αποδίδει την ίδρυση του ιερού στον φημισμένο για τα πλούτη του, Κύπριο βασιλιά Κινύρα, πατέρα του Άδωνη.

Συνεχίζοντας το ταξίδι στο χρόνο, βλέπουμε πως η πόλη της Παλαιπάφου κατά τη μετάβαση στην Εποχή του Σιδήρου παρουσιάζει κάποιες ιδιαιτερότητες. Εκεί που οι άλλες πόλεις της Κύπρου καταστρέφονται ολοκληρωτικά και επανιδρύονται σε νέα τοποθεσία, όπως συνέβη στην περίπτωση της Έγκωμης-Σαλαμίνας, η Παλαίπαφος παρουσιάζει συνεχή κατοίκηση και διατήρηση της προνομιακής της θέσης, εμποπτεύοντας την παράκτια πεδιάδα. Στοιχεία που επιβεβαιώνονται από ευρήματα σε τάφους της Γεωμετρικής περιόδου έως και του τέλους της Κλασσικής περιόδου (1050 – 325 π.Χ.).

Πρώτος, ιστορικά καταγεγραμμένος βασιλιάς της Παλαιπάφου, του μεγαλύτερου αστικού κέντρου της νοτιοδυτικής Κύπρου, ήταν ο Ετέανδρος. Το όνομά του εμφανίζεται μαζί με άλλους φόρου υποτελείς βασιλιάδες στην Κύπρο, σε επιγραφή του Ασσύριου βασιλιά Ασραχαδών το 673/2 π.Χ. Το ίδιο όνομα παρέμεινε, όπως φαίνεται από νομίσματα του 5^{ου} και του 4^{ου} αι., δημοφιλές στη δυναστεία των Κινυραδών. Οι Πάφιοι βασιλείς κατείχαν, εκτός από την πολιτική εξουσία και τη θρησκευτική ιδιότητα του αρχιερέα της Αφροδίτης. Στις επιγραφές με κυπριακό συλλαβάριο, αναφέρονται με τον τίτλο «Βασιλιάς της Πάφου και Ιερέας της Άναςσας».

Ένα ιστορικό γεγονός που οι αρχαιολόγοι κατάφεραν να αναστήσουν είναι το ότι κατά την Ιωνική επανάσταση (499-4 π.Χ.) η Πάφος, όπως και οι άλλες πόλεις της Κύπρου, εξεγέρθηκε εναντίον των Περσών. Η επανάσταση απέτυχε και το νησί κατελήφθη από τους Πέρσες. Ο Ηρόδοτος κάνει επίσης μια λακωνική αναφορά στην επίθεση, ενώ άλλοι αρχαίοι συγγραφείς περιγράφουν τους Πάφιους βασιλείς της εποχής, να ζουν σύμφωνα με το κλασικό στερεότυπο περί ανατολίτικης πολυτέλειας, παραδομένους στην τρυφή και τις φανταχτερές επιδείξεις.

Ο Νικοκλής, ο τελευταίος βασιλιάς, ίδρυσε τη Νέα Πάφο ως πόλη-λιμάνι και νέα πρωτεύουσα γύρω στο 320 π.Χ. Στον πόλεμο των διαδόχων στάθηκε στο πλευρό του Πτολεμαίου, όμως μετά την τελική εγκαθίδρυση της κυριαρχίας των Πτολεμαίων στο νησί το 284 π.Χ. τα βασίλεια καταργήθηκαν και η Κύπρος έγινε επαρχία του πτολεμαϊκού βασιλείου της Αιγύπτου.

Η Πάφος μετά την ίδρυση της Νέας Πάφος ονομάστηκε Παλαίπαφος και από περιφερειακό κέντρο της νοτιοδυτικής Κύπρου απέκτησε το χαρακτήρα ιερής πόλης. Το ιερό ξανακτίστηκε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και πολλές ιδιωτικές κατοικίες ανεγέρθηκαν στην περιοχή, όπως μαρτυρεί η ανακάλυψη της «Οικίας της Λήδας». Ο μεγάλος επίσης αριθμός λαβών από αμφορείς με εμπίεστη διακόσμηση, που βρέθηκαν διάσπαρτες σε όλη την έκταση της αρχαίας πόλης, μαρτυρεί τις συνεχείς εμπορικές σχέσεις με τον ελληνικό κόσμο.

Η φήμη και η μεγαλοπρέπεια του Ιερού της Πάφου παρέμειναν αναλλοίωτες στο χρόνο. Ακόμη και τον 1^ο αι μ.Χ., ο γεωγράφος Πομπόνιος Μέλας

συγκαταλέγει την Παλαίπαφο στις τρεις κυριότερες πόλεις της Κύπρου, μαζί με την Σαλαμίνα και τη Νέα Πάφο.

Κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο παρατηρείται στην περιοχή έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Η περιοχή δυτικά και κάτω από το σημερινό χωριό Κούκλια καλύπτεται από ρωμαϊκά ερείπια, που δεν έχουν ακόμα μελετηθεί συστηματικά. Έχει ανασκαφεί τμήμα μιας οικίας με περιστύλιο, στα δυτικά του Ιερού, ενώ σωστικές έρευνες εντόπισαν αρκετές ρωμαϊκές ιδιωτικές οικίες, που διασώζουν στο εσωτερικό τους ψηφιδωτά δάπεδα. Μεταξύ αυτών και την εντυπωσιακή παράσταση της Λήδας με τον Κύκνο, που εκτίθεται στο μουσείο του ίδιου αρχαιολογικού χώρου.

Διατήρησε λοιπόν την αίγλη και το σεβαστό της πλούτο η Παλαίπαφος ως και την Ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο. Αυτό οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, στο Ιερό της Παφίας Αφροδίτης: πασίγνωστο λατρευτικό κέντρο του ρωμαϊκού κόσμου που προσέλκυε επισκέπτες από όλη την αυτοκρατορία. Στη διάρκεια των εορτών οι πιστοί συμμετείχαν σε τελετουργικές πομπές, που ξεκινούσαν από το λιμάνι της Νέας Πάφου και έφταναν ως το ναό της Παλαιπάφου, στεφανωμένοι με κλάδους μυρτιάς και με τη συνοδεία μουσικής. Μέχρι και τα χρόνια του Σεπτίμιου Σεβήρου, οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες υπήρξαν πάτρωνες του Ιερού. Ο Τίτος, πριν γίνει αυτοκράτορας, το 69μ.Χ επισκέφθηκε την Παλαίπαφο, ενώ κατευθυνόταν προς τη Συρία και έμεινε ιδιαίτερα εντυπωσιασμένος.

Το Ιερό της Αφροδίτης ανοικοδομήθηκε στα τέλη του 1^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ. Οι νέες ρωμαϊκές κατασκευές σχημάτιζαν ένα σύμπλεγμα από κτήρια διαφορετικών περιόδων, χωρίς ωστόσο να αναιρούν το βασικό χαρακτήρα του αυλικού ιερού. Οι μεγάλης κλίμακας μεσαιωνικές παρεμβάσεις στο χώρο δε μας επιτρέπουν να καθορίσουμε με ακρίβεια πότε καταστράφηκε το Ιερό ή σε ποιο βαθμό οι ισχυροί σεισμοί που έπληξαν τη Νέα Πάφο και το Κούριο, συντέλεσαν στη παρακμή του. Τον 4^ο αι. μ.Χ. ήταν η τελευταία φορά που το Ιερό της Πάφου αναφέρεται σε γραπτή πηγή. Στα μέσα του αιώνα, η λατρεία της Αφροδίτης δεχόταν ακόμη τα επικριτικά βέλη Χριστιανών συγγραφέων, όπως του Φιρμικού Μάτερνου (γύρω στα 345-350 μ.Χ.). Προφανώς η διάδοση του Χριστιανισμού δεν πρέπει να ευνοούσε τη λατρεία της Αφροδίτης την ίδια περίοδο. Συνεπώς, είναι λογικό να υποθέσουμε πως άρχισε βαθμιαία

να ατονεί μέχρι που απαγορεύτηκε, όταν ο Αυτοκράτορας Θεοδοσίος Α΄, το 391 μ.Χ. έθεσε εκτός νόμου όλες τις παγανιστικές θρησκείες. Ο Άγιος Ιερώνυμος, στο σύγγραμμα του «Η ζωή του Αγίου Ιλαρίωνα» φαίνεται να υπαινίσσεται ότι ήδη από τα τέλη του 4^{ου} αι. μ.Χ. ο ναός της Αφροδίτης δεν ήταν παρά ερείπιο.

Παρόλα αυτά η πόλη συνέχισε να κατοικείται μέχρι τον 7^ο αι. μ.Χ.

Λυχνάρια με το σύμβολο ΧΡ ή τον Σταυρό, μαρτυρούν την ύπαρξη χριστιανικής κοινότητας. Για τη συνέχεια, μέχρι και το 10^ο αι. δεν έχουν βρεθεί στοιχεία που να μαρτυρούν κατοίκηση. Φαίνεται λοιπόν πως η Παλαίπαφος παρήκμασε και μετατράπηκε σε μια ασήμαντη κοινότητα. Το σκηνικό αλλάζει και πάλι το 12^ο αι. Η Παλαίπαφος, που τώρα ονομάζεται Κουβούκλια, αναπτύσσεται και πάλι, κυρίως χάρη στη βιομηχανία ζάχαρης. Ο Πύργος με τα βιομηχανικά προσκτίσματα, στο χώρο του Ιερού, οι εγκαταστάσεις παραγωγής ζάχαρης στην θέση Σταυρός, φαίνεται να ανεγέρθηκε από Λουζινιανούς βασιλείς της Κύπρου τον 13^ο αι. Χρησίμευε ως κέντρο της τοπικής διοίκησης αλλά και αρχηγείο του βασιλικού αξιωματούχου, ο οποίος διηύθυνε και ήλεγχε τις κερδοφόρες καλλιέργειες ζαχαροκάλαμου και τα διυλιστήρια ζάχαρης στην περιοχή της Πάφου.

Μετά το 1571, τα φραγκικά Κουβούκλια πέρασαν στα χέρια των Οθωμανών και μετατράπηκαν σε αποθήκες σιτηρών και βαμβακιού. Περιηγητές αναφέρονται στις πλούσιες αυτές καλλιέργειες στην περιοχή, καθώς και στις καλλιέργειες μεταξιού. Το χωριό περιγράφεται ως διοικητική περιφέρεια της επαρχίας της Πάφου. Η άλλοτε Μεσαιωνική Έπαυλη μετατράπηκε σε κέντρο διοίκησης του Τσιφλικιού των Κουκλιών και ανήκε αρχικά στο σουλτάνο ενώ στη συνέχεια παραχωρήθηκε στο μεγάλο βεζίρη Μεχμέτ πασά Κιμπρισλί. Αργότερα πέρασε στην ιδιοκτησία της κόρης του και από το 1951, ύστερα από διαπραγματεύσεις, στην κυβέρνηση. Ακολούθησε η αναπαλαίωση και εκ τότε λειτουργεί ως μουσείο.

Σημάδια παρακμής παρατηρούνται από τον 19^ο αι. αφού ενώ διάφοροι περιηγητές περιγράφουν τα Κούκλια ως ένα σχεδόν εγκαταλελειμμένο χωριό, στο οποίο λιγοστές ελληνικές και τουρκικές οικογένειες ζούσαν μαζί.

Οι κάτοικοι του χωριού διατήρησαν ζωντανή την ανάμνηση της παλιάς παγανιστικής λατρείας. Μέχρι και πριν μερικά χρόνια, νεαρές μητέρες άφηναν κεριά προς τιμή της Παναγίας της Γαλαταριώτισσας σε ένα πεσσό που εμφανώς ξεχώριζε στο χώρο του Ιερού.

Ας κινηθούμε τώρα νοερά στον αρχαιολογικό χώρο, για να δούμε πιο αναλυτικά τα μνημεία.

Από την είσοδο των επισκεπτών εισερχόμαστε στον αρχαιολογικό χώρο από την βόρεια πλευρά και διασχίζοντας το γραφείο του φύλακα βρίσκουμε μπροστά, στα αριστερά μας, τα ερείπια του Ιερού της Αφροδίτης. Δεξιά μας κατά μήκος του πλακόστρωτου δρόμου, βλέπουμε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα όλων των περιόδων. Απέναντι στο βάθος τη Μεσαιωνική Έπταυλη των Λουζινιανών και το μουσείο.

Το Ιερό με τον περίβολό του, καλύπτει την περιοχή από τη νότια πλευρά των σπιτιών του χωριού μέχρι τη Μεσαιωνική Έπταυλη. Κλασσικοί συγγραφείς αναφέρονται στο μεγαλείο του Ιερού αυτού, καθώς και στις λατρευτικές τελετές, που είχαν ως βάση τα πανάρχαια έθιμα από το Αιγαίο και την Ανατολή. Η ανεικονική λατρεία, όπως και σε άλλες μεσογειακές ανατολικές θρησκείες, συμβολίζει το είδωλο της Θεάς με τον «βαίτυλο», ένα κωνικό βράχο από ανδεσίτη. Ο «βαίτυλος», που βρέθηκε στο χώρο, εκτίθεται τώρα στο μουσείο των Κουκλιών. Η σημασία της ιερής πέτρας πιστοποιήθηκε χάρη στις πήλινες σφραγίδες της ελληνιστικής περιόδου και τα ρωμαϊκά νομίσματα που βρέθηκαν στην περιοχή, στα οποία απεικονίζεται το κωνικό είδωλο τοποθετημένο ανάμεσα σε δύο στύλους και κάτω από ένα ελαφρύ στέγαστρο (ιερό τριμερούς μορφής). Ο κύριος βωμός, όπου επιτρεπόταν να γίνονται μόνο δεήσεις και προσφορές από «αγνή φωτιά», «βρισκόταν στην ύπαιθρο, αλλά δεν τον έβρεχε ποτέ η βροχή».

Πολλές οι αλλαγές και η φθορά που έχουν υποστεί τα οικοδομήματα του Ιερού, από το πέρασμα του χρόνου. Το Μεσαίωνα τα ερείπια του χρησιμοποιήθηκαν ως δομικό υλικό, κυρίως για τα διυλιστήρια ζάχαρης και

ίσως για τη Μεσαιωνική Έπαυλη. Παρόλες τις δυσκολίες και καταστροφές η λατρεία συνεχίστηκε για περισσότερα από 1600 χρόνια.

Τα κατάλοιπα που συναντούμε στο χώρο όπου βρισκόταν το ιερό χωρίζονται σε δύο οικοδομικά σύνολα: νότια, το Ιερό Ι της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και βόρεια, το ρωμαϊκό Ιερό ΙΙ που κτίστηκε στα τέλη του 1^{ου} ή στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ.

Ξεκινώντας από το πλακόστρωτο που βρίσκεται κοντά στην Μεσαιωνική Έπαυλη, αντικρίζει κανείς τα κατάλοιπα του Ιερού Ι. Σώζονται οι τεράστιοι ασβεστόλιθοι, καθώς και η νοτιοδυτική και βόρεια περίφραξη του Ιερού, που μαρτυρούν ότι ήταν χωρισμένο σε δύο μέρη: ένα υπαίθριο τέμενος και μια στεγασμένη αίθουσα. Άγνωστη παραμένει η χρήση των ακανόνιστων οπών στον τοίχο του τεμένους. Έχει βρεθεί επίσης ρηχή δεξαμενή στο δάπεδο του υπαίθριου τεμένους, που χρησίμευε ίσως για καθαρισμό των προσκυνητών ή για την απόθεση προσφορών. Μεταξύ της δεξαμενής και της αίθουσας, εξακολουθεί να υπάρχει ένας πελεκημένος ασβεστόλιθος, πάνω στον οποίο τοποθετούσαν μάλλον κέρατα καθοσίωσης ή ένα τετράγωνο κιονόκρανο με βαθμιδωτές πλευρές όμοια με αυτά που εκτίθενται δίπλα, κατά μήκος του μονοπατιού. Υπολογίζεται και η ύπαρξη βωμών, ίχνη των οποίων όμως, δεν σώζονται.

Η στεγασμένη αίθουσα θα αποτελούσε το άδυτο του Ιερού. Πρόκειται μάλλον για ένα μακρόστενο υπερυψωμένο κτίσμα με συμπαγείς τοίχους. Οι υπόλοιποι τοίχοι αποτελούνται από καλοδουλεμένες ορθογώνιες πελεκητές πέτρες. Στην ανατολική πλευρά και στο κέντρο του οικοδομήματος εκτείνονται κατά μήκος δύο σειρές από τετράγωνες βάσεις, που στήριζαν τετράπλευρους στύλους.

Αυτό το Ιερό ξεχωρίζει σε σχέση με τα άλλα που έχουν βρεθεί στην Κύπρο, λόγω του μεγαλιθικού τείχους του τεμένους και την εξίσου μνημειώδη παρακείμενη υπόστυλη αίθουσα. Φαίνεται πάντως να ήταν σε συνεχή χρήση μέχρι τον μεγάλο σεισμό του 76/77μ.Χ.

Στον ίδιο χώρο βρέθηκε ένας αποθηκευτικός τελετουργικός αμφορέας του 13^{ου} ή 12^{ου} αι. π.Χ., ο οποίος εκτίθεται σήμερα στο μουσείο των Κουκλιών.

Επίσης, τα λιγοστά αναθηματικά ειδώλια τύπου Ασάρτης (φοινικικής επίδρασης), δηλαδή γυναικείες μορφές με τα χέρια κάτω από το στήθος, παραπέμπουν στην πρωϊμότερη λατρεία της γονιμότητας η οποία _έλκει την καταγωγή της από τη λατρεία της χαλκολιθικής θεάς της γονιμότητας, την οποία διατήρησε ζωντανή ο πληθυσμός της Ύστερης Κυπριακής περιόδου, μέχρι που οι άποικοι από το Αιγαίο μετέβαλαν το χαρακτήρα της. Αυτό ενισχύεται από την ύπαρξη ειδωλίων της «θεάς με τα υψωμένα χέρια» που πιθανότατα εισήχθησαν από την Κρήτη κατά τον 11^ο αι. π.Χ. Κατάλοιπο των Αχαιών δηλώνει και η ονομασία της Παφίας θεάς ως «Άνασσα», που διατηρήθηκε ως το τέλος της Κλασικής περιόδου. Από τότε η Παφία Θεά παριστάνεται σύμφωνα με τα κοινά εικονιστικά πρότυπα της Αφροδίτης του ελλαδικού χώρου. Πολλά πρέπει να ήταν και τα γλυπτά αναθήματα από χαλκό και πέτρα ενώ υπολογίζονται γύρω στα πενήντα τα χάλκινα αγάλματα που κοσμούσαν τις ανεπίγραφες βάσεις, αν και έχει σωθεί μόνο ένα δάκτυλο. Τα περισσότερα μαρμάρινα γλυπτά πρέπει μάλλον να κατέληξαν σε ασβεστοκάμινο, όπως αυτή που εντοπίστηκε στη νοτιοδυτική γωνιά της Βόρειας Αίθουσας.

Το ρωμαϊκό Ιερό II είναι κτισμένο δίπλα στο πρώτο ιερό, χωροθετημένο στο Β.Α του άξονα, καλύπτοντας μία επιφάνεια 79 x 67 μ. και σχεδιασμένο στα ίδια πρότυπα, με υπαίθρια αυλή, διαφυλάσσοντας έτσι την αρχιτεκτονική παράδοση της παφιακής λατρείας. Με βάση τα λιγοστά κατάλοιπα, ήταν κτισμένο σε σχήμα Π, με άνοιγμα προς τα δυτικά και συνδύαζε την ανατολική και δυτική αρχιτεκτονική παράδοση. Δύσκολα μπορεί να υποθέσει κανείς πώς ήταν η ανατολική πτέρυγα, αφού οι μεσαιωνικές και οι σύγχρονες κατασκευές αντικατέστησαν τις προηγούμενες.

Η Νότια Στοά ήταν μια μακρόστενη αίθουσα με ψηφιδωτό δάπεδο (56 x 10,50 μ.) που το περιέβαλλε μια υπερυψωμένη εξέδρα. Σήμερα σώζεται ένα μικρό μέρος του ψηφιδωτού με περίτεχνα γεωμετρικά σχέδια. Κατά μήκος του κεντρικού άξονα υπήρχε μια σειρά από δωρικούς κίονες πάνω σε τετράγωνες βάσεις, οι οποίοι στήριζαν την οροφή. Στη νότια πλευρά διακρίνονται τα ορθογώνια θεμέλια κλίμακας που οδηγούσε στο Ιερό I.

Η Βόρεια Στοά ήταν ελαφρώς μικρότερη από τη Νότια ενώ μεγάλο μέρος της ανατολικής της πλευράς βρίσκεται κάτω από σύγχρονη οικία. Διατηρείται επίσης μέρος του λιτά διακοσμημένου ψηφιδωτού δαπέδου. Και οι δύο πτέρυγες αποτελούσαν αίθουσες τελετουργικών συμποσίων ενώ στην ενιαία εξέδρα θα αναπαύονταν οι πιστοί κατά τη διάρκεια των γευμάτων. Παρόμοια κτίσματα έχουν βρεθεί στη Πέργαμο και στο Ναό του Απόλλωνα Υλάτη στο Κούριο. Ο τεράστιος ορθογώνιος στύλος που βρίσκεται εδώ προέρχεται από το Ιερό της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και είναι εδώ που, μέχρι πριν μερικά χρόνια, άφηναν κεριά οι νεαρές μητέρες του χωριού προς τιμή της Παναγίας της Γαλαταριώτισσας.

Σε αυτό το χώρο λοιπόν λατρευόταν η θεά Αφροδίτη την οποία αναφέρει για πρώτη φορά ο Όμηρος τον 8^ο αι. π.Χ. ως «Αφροδίτη Κύπριδα» και στη συνέχεια ο Ησίοδος ως «Αφροδίτη Κυπρογενέα» (γεννημένη στην Κύπρο). Τη συναντούμε επίσης με τα επίθετα Κυπρογένεια, Πόντια Κύπρου (Κυρία της Κύπρου), Ακραία (θεά των κορυφών, των ακρωτηρίων), Ποντία Εναλία (Κυρία θαλασσινή), Ουρανία (ουράνια), Πάνδημος (θεά όλων), Έγχειος (οπλισμένη), Αφρόδιτος (αρσενική Αφροδίτη), Αδωναία (που έχει πένθος, σχέση με τον κόσμο των νεκρών), Ελεήμων (σπλαχνική), Χρυσοστέφανος.

Ο Κυπριακός Οργανισμός Τουρισμού σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχαιοτήτων έχουν ετοιμάσει τη «Διαδρομή της Αφροδίτης», γι' αυτό και παρατηρούμε στον αρχαιολογικό αυτό χώρο δύο μεγάλες πινακίδες με ενημερωτικό υλικό για την σημαντική αυτή θεά. Τέτοιες πινακίδες έχουν τοποθετηθεί επίσης στην Αμαθούντα (στη Λεμεσό) και στο Κίτιον (στη Λάρνακα), όπου έχουν βρεθεί κατάλοιπα ιερών αφιερωμένων στην ίδια θεά. Άλλοι χώροι που έχουν ενταχθεί σε αυτή τη διαδρομή είναι η Νέα Πάφος, ο Χαλκολιθικός Οικισμός της Λέμπας, η Γεροσκήπου (άλλοτε ο Ιερός Κήπος αφιερωμένος στη θεά Αφροδίτη), καθώς και η Ταμασσός (στο χωριό Πολιτικό). Στην ίδια διαδρομή έχει ενταχθεί και μέρος του μονοπατιού νότια της Αλυκής της Λάρνακας αφού πολλά φυτά και κογχύλια επίσης συνδέονται με την ξεχωριστή αυτή θεά. Φυτά όπως η τριανταφυλλιά (rosa), η ροδιά (punica granatum), η ρίγανη (oreganum dictamnus), ο νάρκισσος (narcissus roeticus), η μυρτιά (myrtus communis), η ανεμώνη (anemone coronaria). Τα

κογχύλια που συνδέονται με την θεά Αφροδίτη, είναι κάποια από την οικογένεια των *astartidae*, *cartitidae*, *cypraeidae* και *veneridae*.

Αφήνοντας τώρα το Ιερό II και περνώντας στην άλλη μεριά του πλακόστρωτου δρόμου, βρίσκουμε τα ερείπια Ρωμαϊκών οικοδομημάτων, που θα πρέπει να εντυπωσίαζαν τους επισκέπτες που έφταναν από τη θάλασσα. Ξεχωρίζει το μεγάλο ψηφιδωτό του δαπέδου, στο αίθριο μιας μεγάλης οικίας με περιστύλιο. Πρόκειται για την παράσταση της Λήδας με τον Κύκνο (εδώ βλέπουμε το αντίγραφο). Εμφανή είναι επίσης τα ερείπια από το μικρό βυζαντινό εκκλησάκι του 16^{ου} αι. που ήταν αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο και καταστράφηκε διακόσια χρόνια αργότερα.

Κατευθυνόμαστε τώρα προς τη Μεσαιωνική Έπαυλη. Αυτό το στρατηγικό σημείο διάλεξαν οι Λουζινιανοί για να κτίσουν τον 13^ο αι. το κέντρο περιφερειακής διοίκησης και επίβλεψης της παραγωγής ζάχαρης και των βασιλικών κτημάτων της περιοχής που παρήγαγαν ζαχαροκάλαμο. Μετά το 1571, η έπαυλη μετατράπηκε στο κονάκι (αρχοντικό) του τουρκικού τσιφλικιού των Κουκλιών. Στις αρχές του 20^{ου} αι. άρχισε όμως να εγκαταλείπεται. Όταν πέρασε στα χέρια του Τμήματος Αρχαιοτήτων, έγιναν έργα ανακατασκευής της δυτικής, ανατολικής και βόρειας πτέρυγας, ώστε να στεγάσουν στη συνέχεια το αρχαιολογικό μουσείο και τις αποθήκες του.

Χτισμένο με τοπική πελεκητή αμμόπετρα είναι το τεράστιο οικοδόμημα με εξωτερικές αντηρίδες για καλύτερη στήριξη και με μεγάλο αίθριο στο εσωτερικό. Οι πτέρυγες δυτικά και νότια χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί και βοηθητικοί χώροι ενώ η ανατολική πτέρυγα είναι ανοιχτή στους επισκέπτες. Στο υπόγειο της ανατολικής πτέρυγας βρίσκεται η γοθική αίθουσα, ένα από τα ωραιότερα σωζόμενα μνημεία της γοθικής κοσμικής αρχιτεκτονικής στο νησί. Η αίθουσα, διαστάσεων 27,30 x 6,80 μ. και ύψους 5,70 μ., διαθέτει τέσσερις διαδοχικές καμάρες με σταυροθόλια που παραπέμπουν στο γοθικό ρυθμό της Βουργουνδίας και της Νότιας Γαλλίας του 13^{ου} αι. Φωτίζεται από στενά τετράγωνα παράθυρα. Εντυπωσιακή είναι και η μεσαιωνική τοιχοποιία της ανατολικής πτέρυγας που αποτελείται από ιδιαίτερα φροντισμένες λίθινες πλινθίδες. Οι υπόλοιποι τοίχοι είναι από τοπική αμμόπετρα.

Στο ισόγειο βρίσκονται δύο μεγάλες, ευρύχωρες αίθουσες με επίπεδη στέγη που συγκρατείται από μεγάλες δοκούς. Οι αίθουσες συνδέονται μεταξύ τους με ανηφορική λιθόστρωτη εξωτερική ράμπα. Σήμερα λειτουργούν ως εκθεσιακοί χώροι του μουσείου. Στην κάτω αίθουσα, το δάπεδο κοσμεύεται με το ψηφιδωτό ρωμαϊκής οικίας, που βρέθηκε, στην τοποθεσία Αλώνια. Εκτίθενται επίσης ευρήματα από το Ιερό της Αφροδίτης, όπως το κωνικό ειδώλιο (ο βαίτυλος), μικρή συλλογή αγαλματιδίων, πήλινος λουτήρας για μεταφορά νερού και ο τεράστιος αποθηκευτικός αμφορέας που ξεχωρίζει για την ανάγλυφη διακόσμηση σε μια από τις λαβές του. Στην πάνω αίθουσα παρουσιάζονται με χρονολογική σειρά, από την Χαλκολιθική περίοδο ως τα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας (αρχίζοντας από αριστερά), διάφορα ευρήματα από την Παλαίπαφο. Ιδιαίτερης προσοχής αξίζουν ο πήλινος λουτήρας στο κέντρο της αίθουσας, τα πήλινα κωνικά αγγεία και οι μικροί πίθοι, στο βάθος δεξιά, που χρησιμοποιούνταν στο διυλιστήριο ζάχαρης καθώς και το αυθεντικό ψηφιδωτό της Ρωμαϊκής περιόδου με τη Λήδα και τον Κύκνο, στα δεξιά, κοντά στην είσοδο.

Νέο και εντυπωσιακό εύρημα είναι η μεγάλη σαρκοφάγος του 6^{ου} αι. π. Χ που βλέπουμε στην αριστερή πλευρά της ίδιας αίθουσας, η οποία αποκαλύφθηκε το 2006, στην περιοχή Κάτω Αλώνια. Είναι καμωμένη από ασβεστόλιθο και διαθέτει ανάγλυφη διακόσμηση με φυσικά χρώματα ενώ στηρίζεται σε τέσσερα ομοιώματα ποδιών λιονταριού. Στην κύρια όψη εικονίζεται πολεμική σκηνή με τον Ηρακλή στο κέντρο. Πρόκειται μάλλον για την πρώτη πολιορκία της Τροίας από τους Έλληνες στην οποία έλαβαν μέρος με τον Ηρακλή ο Τελαμών, βασιλιάς της Σαλαμίνας στην Ελλάδα και οι Αρκάδες. Στην άλλη πλευρά της σαρκοφάγου έχουμε σκηνή εμπνευσμένη από τη Ραψωδία «ι»¹ της Οδύσσειας. Είναι η σκηνή της διαφυγής του Οδυσσέα και των συντρόφων του από την σπηλιά του Κύκλωπα Πολύφημου, κρυμμένοι κάτω από κριάρια. Στη μια στενή πλευρά παριστάνεται πολεμιστής να μεταφέρει άλλο σκοτωμένο ή πληγωμένο πολεμιστή στον ώμο, πλησιάζοντας ένα κυπαρίσσι. Πρόκειται

¹ Οι ραψωδίες στα Ομηρικά έπη εμφανίζονται με μικρά γράμματα η Οδύσσεια και κεφαλαία η Ιλιάδα.

ίσως για τον Αίαντα που μεταφέρει το σώμα του Αχιλλέα. Στην άλλη στενή πλευρά εικονίζεται μάχη ανάμεσα σε λείαινα και αγριόχοιρο.

Στην ίδια αίθουσα βρίσκεται επίσης η ανάγλυφη παράσταση του Ευαγγελισμού, δείγμα κυπριακής θρησκευτικής λαϊκής τέχνης, που προέρχεται από την εκκλησία της Παναγίας της Καθολικής, ανατολικά του Ιερού.

Στο αίθριο της Μεσαιωνικής αυτής Έπαυλης γίνονται καλλιτεχνικές παραστάσεις. Η κυριότερη είναι η βραδιά αφιερωμένη στη θεά Αφροδίτη, στο πλαίσιο του ετήσιου φεστιβάλ «Εις Αφροδίτην» που συνδιοργανώνεται από το δήμο Γεροσκήπου και το Κοινοτικό Συμβούλιο Κουκλιών. Η παράσταση συνδυάζει συνήθως όπερα, ποίηση, χορωδιακό τραγούδι και μπαλέτο.

Άλλα σημαντικά μνημεία στην περιοχή είναι: η εκκλησία της Παναγίας Καθολικής, τα οχυρωματικά έργα στο λόφο Μάρκελλου με την Βορειοδυτική Πύλη της Παλαιπάφου, ο βασιλικός τάφος της Ύστερης Κλασικής περιόδου, η οικία με περιστύλιο στην Ευρετή-Αρκάλου, το ελαιοτριβείο στα Κούκλια (στην περιοχή Στυλλάρκα) και το διυλιστήριο ζάχαρης των Λουζινιανών στην παράκτια πεδιάδα.

Έξω από τον περιφραγμένο χώρο, ανατολικά του Ιερού, βρίσκεται η εκκλησία της Παναγίας της Καθολικής, σημαντικό μεσαιωνικό μνημείο με οξυκόρυφα τοξοειδή ανοίγματα. Η αρχική εκκλησία είχε σχήμα ελεύθερου σταυρού με υπερυψωμένο κυλινδρικό θόλο και κατασκευάστηκε τον 12^ο ή τον 13^ο αι. Η επέκταση του δυτικού κλίτους έγινε τον 16^ο αι. Πολύ φθαρμένες και σκοτεινές σώζονται οι τοιχογραφίες του 15^{ου} αι. στο εσωτερικό. Ξεχωρίζει η σκηνή στο δυτικό τοίχο που παριστάνει τους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη σαν δύο κεφαλές που ξερνούν χείμαρρους νερού, σχηματίζοντας μέρος από τον Κήπο της Εδέμ, την Ημέρα της Κρίσεως. Αρχικά η εκκλησία ονομαζόταν Παναγία Αφροδίτισσα και αργότερα Παναγία η Χρυσοπολίτισσα, όπως επιβεβαιώνει ο Sir Harry Luke. Τελικά μετονομάστηκε σε Παναγία Καθολική.

Ανάμεσα στους ποταμούς Ξερό και Διαρίζο, στην τοποθεσία Στυλλάρκα, μερικά χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του ναού της Αφροδίτης, βρέθηκε το μοναδικό ζευγάρι διάτρητων μονόλιθων από ασβεστολιθικό πέτρωμα, γι' αυτό και

θεωρούνται πολύ ξεχωριστοί, ανάμεσα στους πενήντα θυριδωτούς που έχουν βρεθεί μέχρι τώρα στην Κύπρο. Πρώτος ο Ιταλός διπλωμάτης, Luigi Palma di Cesnola, που έζησε στην Κύπρο στα τέλη του 19^{ου} αι., διερωτήθηκε για τη χρήση αυτών των μονόλιθων. Ο F.H.H. Guillemard ήταν ο πρώτος που εξέφρασε την άποψη ότι αποτελούσαν μέρος του εξοπλισμού κάποιου ελαιοτριβείου. Αυτοί οι ογκόλιθοι χρησίμευαν ως άξονες ώστε να δοθεί κίνηση στις στρογγυλές μολόπετρες που θρυμματίζουν τις ελιές. Στη συνέχεια πιεζόταν ο πολτός της ελιάς και το ελαιόλαδο κυλούσε στο αυλάκι που κατέληγε στις πέντε δεξαμενές, που βρέθηκαν λίγο πιο κάτω. Δείγματα μελαμβαφούς αττικής κεραμικής που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο χρονολογούνται στα τέλη του 4^{ου} αι. ή στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.

Αξιοσημείωτο είναι και το διυλιστήριο ζάχαρης των Λουζινιανών στην παράκτια πεδιάδα. Ένας επικερδής βιομηχανικός κλάδος στην Ανατολική Μεσόγειο από τον 13^ο ως τον 16^ο αι. που διαδόθηκε σε όλη τη Μεσόγειο με τις κατακτήσεις των Αράβων και τις Σταυροφορίες. Χάρη στις επιστημονικές έρευνες της Ελβετό-Γερμανικής Αποστολής στα Κουβούκλια, έχουμε συγκεντρώσει πολλές πληροφορίες που εξηγούν τον τρόπο λειτουργίας τους. Σίγουρα στο χώρο του Ιερού υπήρχαν εγκαταστάσεις του διυλιστηρίου οι οποίες έχουν καταστραφεί ενώ σώζονται μόνο τα κατάλοιπα από το δίκτυο παροχής νερού, στην αυλή του Ιερού και πολυάριθμες δεξαμενές λαξευμένες στο βράχο. Στην τοποθεσία όμως Κούκλια-Σταυρός (δέκα λεπτά με τα πόδια ανατολικά του μνημείου) έχει βρεθεί ένα από τα λίγα διυλιστήρια ζάχαρης στη Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή, όπου διασώζονται τα βασικά λειτουργικά του στοιχεία αλλά και που ήταν σε χρήση από το τέλος του 13^{ου} μέχρι το τέλος του 16^{ου} αι. Τα ευρήματα μαρτυρούν ότι η κινητήρια δύναμη του μύλου ήταν το νερό που ερχόταν από τις πηγές του δάσους Ορείτες, χάρη στο μεσαιωνικό υδραγωγείο. Με τη βοήθεια του κάθετου άξονα στους μονόλιθους, κινούνταν οι μολόπετρες και τα ζαχαροκάλαμα θρυμματίζονταν. Ο ζαχαροπολτός εκχειλιζόταν, βραζόταν και μετά καθαριζόταν. Στη συνέχεια το μείγμα χυνόταν σε μικρούς πίθους (φόρμες), όπου δημιουργούνταν κώνοι ζάχαρης, καθώς το υγρό στραγγιζόταν σε βάζα, σχηματίζοντας τη μελάσσα. Τέλος η ζάχαρη σε σχήμα κώνων ή σκόνης εξαγόταν σε μικρά ξύλινα κιβώτια. Στην ίδια ακριβώς

διαδικασία αναφέρεται με τα σχέδια του και ο Ιταλός μηχανικός Juanelo Turiano (1560).

Το αρχιτεκτονικό πρότυπο των συγκροτημάτων αυτών αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση για το Τάγμα των Ιωαννιτών, που έκτισε εργοστάσιο παραγωγής ζάχαρης, δίπλα στο κάστρο του Κολοσσίου, καθώς και για την οικογένεια Κορνάρο στην Επισκοπή. Χιλιάδες είναι οι φόρμες και οι πίθοι που έχουν βρεθεί εδώ και που μαρτυρούν την τεράστια παραγωγή ζάχαρης καθώς και το σοβαρό εισόδημα που απέφεραν με την εξαγωγή της στη δύση. Γραπτές πληροφορίες αναφέρονται στην κυπριακή ζάχαρη, σε μορφή σκόνης, ως την καλύτερη στην αγορά. Ο F. B. Pegolotti αποδίδει στο εγχειρίδιο του *La pratica della mercatura*, την πιο ακριβή αγοραστική αξία στην κυπριακή ζάχαρη.

Αυτό λοιπόν είναι το εντυπωσιακό μνημείο των Κουκλιών που δηλώνει σε μεγάλο βαθμό τη συνεχή λατρεία της θεάς Αφροδίτης, της θεάς της Ομορφιάς και του Έρωτα, αλλά και την ευημερία της πόλης-βασιλείου μέσα από το πέρασμα των αιώνων.